

Andens
olympiska
spel

---

*Nobelprisets
historia*

fri tanke

GUSTAV KÄLLSTRAND

Innehåll

INLEDNING: EN GYLLENE NYCKEL	13
Nobelsystemet nu och då	17
Vems är Nobelpriset?	20
Bokens utgångspunkter	25
I. EN HÖGST OVANLIG PERSON	31
En kosmopolitisk ungdom	33
Vägen till dynamiten	38
Imperiet	46
Nya uppfinningar	49
Drastisk och sarkastisk	53
Fredsvännen	55
Alfred Nobel och Bertha von Suttner	58
Sjukdom och död	61
2. MIN ÅTERSTÅENDE REALISERBARA FÖRMÖGENHET	63
Varför ska man donera när man ändå inte får höra snacket efteråt?	64
Testamentet	67
Inget avseende vid nationstillhörighet	71
Vetenskapsakademien och Karolinska Institutet	74
Nobel och högdjuren på Stockholms högskola	80
Akademien i Stockholm	84
Stortinget	87
3. SJÄLENS OMBUD	93
Sohlman och Lilljeqvist	94
Vittnesmålen	99
Prisutdelarna kontaktas	102

	De första förhandlingarna	106
	Släktingarnas anspråk.....	109
	Priset i pressen.....	114
	Stämning och förlikning.....	117
	Den stora Nobelkommittén	120
	Nobelpriset och vikten av nätverk	125
	Preciseringar och tolkningar	127
	Själsens ombud slutför sitt arbete	130
4.	ÄMBETSVERK BLIR DET BESTÄMT	133
	Styrelse och VD	134
	Behovet av en byggnad	135
	De svenska Nobelinstitutet.....	140
	Det Norske Nobelinstitut	144
	Kaptensudden och Nobelstiftelsens byggnadsfråga.....	153
5.	MYCKEN MÖDA OCH STORT ANSVAR.....	159
	Det första Nobelpriset	160
	Strategier inom Vetenskapsakademien	164
	Rivalerna.....	168
	Arrhenius får Nobelpriset.....	171
	Mittag-Leffler, Curie och Poincaré.....	174
	Fysiologi eller medicin?.....	180
	En verklig ädelhet	183
	Alla val var inte dåliga, men kompromisserna var inte bra....	188
	Stridsäpplet	193
	Krig och fred.....	195
	Att tolka Nobels testamente	202
6.	ETT SLAGS NATIONALDAG.....	207
	Den första prisutdelningen	210
	Det problematiska framsteget.....	218
	Nobelbanketten.....	224
	Pressen på festen?	227
	Kritik trots lojalitet.....	231
7.	OM DET HELA BLIR AV ÅTERSTÅR ATT SE	235
	Arkitekturens Strindberg.....	236
	Bobergs förslag.....	238

Bobergs Nobelpalats	240
De första reaktionerna	246
Ett förvirrande exotiskt intryck	248
Den inre diskussionen	253
8. DEN OMÖJLIGA FOLKFESTEN	257
Nobel frågan	258
Nobelfestens syfte	265
Nobelfesten på Stadion?	267
En ny kommitté	269
Uppskjutet på grund av krig	270
P.S. Bobergs Nobelfest	271
9. FEM SVENSKA MÄN	273
Nobelstiftelsens styrelse	273
10. ÄR DET NÖDVÄNDIGT ATT UTDELA PRIS?	285
Skulle priset delas ut under kriget?	286
Litterär neutralitetspolitik och Nobelpriset som resurs	292
Vetenskaplig och politisk balansgång	298
Fredspris i krigstid	303
II. NATURLIGTVIS ÄR VI STOLTA	307
Vetenskap och neutralitet	310
Habers Nobelpris	318
Sommarfesten 1920	327
Norge, neutraliteten och fredspriset	335
12. ATT FYLLA EN SÄRSKILD ROLL	343
Från nobelpristagare till Nobelpristagare	346
Vetenskaplig och litterär celebritet	350
Typiska forskare	355
Typiska Nobelpristagare	357
13. EN PRÄGEL AV BEGRAVNINGSARRANGEMANG	373
Vem känner igen den stackars vetenskapen?	375
Konserthuset	381
Den tomma scenen	388
Mellankrigstidens tal på prisutdelningen	390
14. SÄTET FÖR EN BETYDELSEFULL INSTITUTION	397
Byggnadsfrågan tar en ny vändning	398

Byggnationen	402
Sturegatan 14.....	404
15. INTERNATIONELLA PENNINGMEDEL.....	409
Vad hände med de inställda priserna?	411
Skattefrågan.....	419
En cause célèbre om det medicinska Nobelpriset.....	423
Nobelinstitut till slut.....	428
16. EN SVÅR HISTORIA	433
Från Karlfeldt till Karlfeldt	433
Litteraturpriset och den litterära offentligheten.....	446
17. MONTE CARLO	453
Einsteins Nobelpris.....	454
Priset till insulin	466
18. ATT VÄLJA RÄTT PERSONER	473
Maktkamp i fysikkommittén	474
Komplicerade priser till komplicerad fysik.....	481
Kemiska gränsdragningar	486
Biokemi och industri	492
19. ATT DET ÄR NÅGOT FINT FÖRSTÅR MAN JU.....	497
 KÄLLOR OCH LITTERATUR	503
EFTERORD	523
NOTER	525

En högst ovanlig person

Han gör verkligen ett storartat intryck, man märker genast att det är en högst ovanlig person man har framför sig, en av dem som ser saker och ting icke som de är utan som de borde vara.³⁹

Ragnar Sohlman (1893)

FÖR NOBELSTIFTELSEN ÄR det viktigt att verka i Nobels anda, men vilken anda är det? Genom historien har intresset för Nobels liv varit stort i organisationen, och man har uppmuntrat forskning om honom. Forskare och författare som intresserat sig för Nobels liv har kunnat få stöd på olika sätt, ibland ekonomiskt men framför allt genom tillgång till arkivmaterial. Den första stora biografien, *Alfred Nobel och hans släkt* (1926), skrevs av Ragnar Sohlman och Henrik Schück, som båda var ledamöter av stiftelsens styrelse. Den var länge den mest auktoritativa av böckerna om Nobel, som de flesta senare biografier utgått från.⁴⁰ Undantaget är Ingrid Carlbergs *Nobel: Den gåtfulle Alfred, hans värld och hans pris* (2019), en närstudie av Nobels liv som bygger på, och redovisar, källmaterial på ett sätt som andra böcker om Nobel inte gör. Hon visar att tidigare biografier inte sällan, och ibland i samråd med Nobelstiftelsen, valt att tona ner delar av Nobels privatliv, som de komplicerade relationerna till fadern och till kärleken Sofie Hess.

Teknikhistorikern Ulf Larsson har beskrivit hur Alfred Nobel skildrats i biografier genom tiderna, och visar att ett genomgående drag är att skildringar av Nobels liv präglas av honom som skapare av Nobelpriset. Det låter kanske inte så förvånande, men med tanke på

att han under sin livstid var en framgångsrik uppfinnare och skapare av en internationell industri så kan man fråga sig varför denna sida av honom inte är lika ihågkommen. En stor del av förklaringen ligger förmodligen just i att Nobelstiftelsen lyfter fram honom som mannen bakom priset – medan det inte finns något stort Nobelföretag kvar som kan vårda minnet av honom som industriman.⁴¹

Berättelsen om Nobel tenderar att handla om en hårt arbetande person, som också är något av en udda fågel. Han framställs gärna som idealisten, den som egentligen ville arbeta med uppfinningar men som av ansvarskänsla även deltog i uppbyggandet av en industri där hans produkter skulle komma till nytta. Därför var han också, blir berättelsen, en ärlig person i en industrivärld full av mer eller mindre skurkaktiga typer som hade mer materiella intressen för ögonen än den idealistiske Nobel.⁴²

Biografierna beskriver Nobel som en mångsidig person med breda intressen, som inte sällan kunde gå stick i stäv med varandra. Hans mångsidighet gör honom svår att sammanfatta i en enkel formel, vilket gör att man i stället väljer att kalla honom motsägelsefull. Ett drag som har med detta att göra är hans kosmopolitism och hans öppenhet för internationella impulser. Det är dock ett drag som inte varit oproblematiskt – i de första levnadsteckningarna från början av 1900-talet var detta någonting som måste förklaras och hanteras.⁴³ Schück och Sohlman skrev i sin bok att Nobel »trodde sig vara kosmopolit, men utan att han egentligen själv reflekterade däröver, var han i själva verket en mycket god svensk, som trots världsborgarskapet hade rottågorna i fädernejorden och som just därför kände sig hemlös i utlandet.«⁴⁴ För senare tiders skribenter fanns inte samma motsättning mellan att vara kosmopolit och en »stor svensk«, och i dag anser stiftelsen hans internationalism på bekostnad av nationalism snarast vara en dygd.

Ingrid Carlbergs Alfred Nobel har likheter med tidigare versioner, men hennes tolkande ansatser handlar mer om att försöka komma personen nära än att framställa honom som representant för någonting. Hon lägger större tonvikt på hans förhållande till familjen än tidigare levnadstecknare, vilket kastar nytt ljus på släktingarnas försök

att bestrida testamentet (mer om det i nästa kapitel).⁴⁵ Möjligen är detta ett karaktäristiskt sätt att skriva biografier om historiska ikoner på 2010-talet, i en tid då identitet spelar stor roll. Ryktbara personers berömmelse lever vidare och varje tid skapar den Alfred Nobel den behöver.

Den Nobel som har behövts hittills är en vars berättelse utmärks av hans kosmopolitism, hans breda uppfinningsrikedom, hans företagsbyggande, hans komplexa intellektuella intressen, hårda arbete och karaktärsstyrka. Utifrån detta kan man sedan finna ett antal värderingar som Nobelstiftelsen valt att lyfta fram som sina egna. Under framställningens gång kommer vi titta närmare på hur Alfred Nobel har använts i tal på Nobelprisutdelningen. Det är inte så att Alfred Nobel kan användas precis till vilka syften som helst – men det är otvivelaktigen så att varje tid lyfter fram de dygder som i samtiden framstår som önskvärda.

En kosmopolitisk ungdom

Alfred Nobel föddes den 21 oktober 1833 som tredje son till Andriette, född Ahlsell, och Immanuel Nobel. Timingen var inte perfekt (men det var ju snarare föräldrarnas än hans fel). Immanuel hade efter några lyckosamma år som byggmästare och entreprenör precis gått i konkurs och kämpade med att betala av de återstående skulderna. Personer som inte kunde betala sina skulder kunde vid denna tid sättas i gäldstugan, ett fängelse där de förvarades till någon, oftast släktingar, betalade skulderna åt dem. Trots försök att reda upp sina finanser hade Immanuel fortfarande när Alfred var fyra år inte lyckats, och för att undvika gäldstugan valde han att lämna landet.⁴⁶

Det rörde sig inte om någon desperat flykt. Immanuel Nobel hade byggt upp ett stort kontaktnät under sin tid som företagare, och en av de personer han lärt känna var en ämbetsman i den finsk-ryska administrationen i Åbo, Lars Gabriel von Haartman. Denne hade under en tid försökt locka Nobel till Finland, och nu när han ville lämna landet så var tillfället utmärkt att tacka ja. Det som väckt

Haartmans entusiasm var ett slags sjöminor som Nobel konstruerat och som han och Nobel tänkte försöka sälja till ryska marinen. De tänkte sig, helt korrekt, att de skulle kunna vara användbara i försvaret av Finska viken. I Åbo lyckades Nobel tillräckligt väl med sina övertalningsförsök för att bli inbjuden till S:t Petersburg för att träffa representanter för militären.⁴⁷

Medan Andriette Nobel genom att bland annat driva en flickskola i hemmet fick försörja sig själv och barnen, så befann sig Immanuel i Ryssland där han byggde upp en mekanisk verkstad. Snart gick affärerna tillräckligt bra för att Immanuel skulle kunna låta sin familj följa efter honom till Ryssland. Året var 1842 och Alfred Nobel var nio år gammal.⁴⁸

Från Stockholm, en med internationella mått mätt liten och provinsiell huvudstad, kom familjen Nobel till den dynamiska och kosmopolitiska storstaden S:t Petersburg. Staden hade grundats 1703 av Peter den store för att vara Rysslands fönster västerut. Han hade inlett en moderniseringsprocess för att göra Ryssland till en europeisk stormakt, och ville därför öppna upp landet för influenser utifrån. Staden fortsatte ha denna funktion även under 1800-talet. Utländska företagare, konstnärer och vetenskapsmän välkomnades och gav staden en mångkulturell prägel.

Alfred och hans bröder växte upp i en miljö där de människor de kom i kontakt med ofta talade flera olika språk och kom från olika kulturella bakgrunder. Att umgås över nationalitets- och språkgränser blev naturligt för dem, och redan som artonåring behärskade Nobel fem språk: svenska, ryska, engelska, tyska och franska. Detta ska inte ses som enbart uttryck för en språkbegåvning, utan också som ett resultat av en uppväxtmiljö där flerspråkighet inte var någonting ovanligt.

Det ryska skolsystemet var inte särskilt väl utbyggt, de flesta barn gick helt enkelt inte i skola. För Immanuel var det dock viktigt att sönerna fick en utbildning, och han anställde en svensk före detta jurist, som liksom han själv flytt sina skulder, som privatlärare. Förutom undervisning i språk så studerade de naturvetenskapliga ämnen kombinerat med humaniora. Filosofi och poesi stod högt i kurs, inte minst hos Alfred Nobel, som snart började skriva egna dikter. Dessa

skrev han helst på engelska, vilket tyder på en viss modemedvetenhet – bland de västorierade intellektuella i S:t Petersburg kring mitten av 1800-talet var engelska språket för dagen.⁴⁹

I dag framstår Nobels utbildning som ovanligt allsidig eftersom han inte bara studerade naturvetenskap utan också humaniora. Men vi blir förvånade eftersom vi i dag lever i en tid där man specialiserar sig inom den ena eller andra av dessa – med C. P. Snows ord – »två kulturer«. Vid mitten av 1800-talet var grunden för all utbildning den humanistiska och sedan kunde man därefter lägga till andra ämnen. Alla som ägnade sig åt vetenskap hade alltså humaniora i botten (däremot var det förstås långtifrån alla som lärde sig något om naturvetenskap, så där fanns ju uppdelningen mellan de två kulturerna tydligt). Personer som enbart skulle ägna sig åt teknik behövde ännu inte någon teoretisk utbildning vid ett universitet – det var först mot slutet av 1800-talet som ingenjörutbildningen började baseras på en vetenskaplig grund, snarare än en praktisk. Bröderna Nobel fick emellertid också den praktiska utbildningen, genom att praktisera i faderns mekaniska verkstad.⁵⁰

Det unika med Alfreds utbildning var dess speciella sammansättning – han var både språkkunnig, bildad och praktiskt tränad. Vi kommer se detta mönster igen och igen gällande Nobel – att det inte är delarna utan kombinationen som gör honom och hans idéer unika. För att använda författaren Hertha Paulis ord: »dynamitkungens speciella geni låg i att förvandla andras idéer«.⁵¹

Viktigt för hur saker skulle utvecklas var också att Alfred Nobel studerade som privatelev hos Nikolaj Zinin, en kemist som bland annat hade forskat hos samtidens störste kemist Justus Liebig i Giessen, samt studerat nya sprängämnen hos Liebig's franske kollega Jules Pelouze i Paris. Detta var uppenbarligen av intresse för både Immanuel och Alfred, för när han var sexton år beslutades det att han skulle resa utomlands och studera. Resan gick till Paris, där han tillbringade en del tid hos just Pelouze. Det är rimligt att anta att han där fick höra talas om det nya sprängämne som uppfunnits 1848 av italienaren Ascanio Sobrero: nitroglycerin.⁵²